

Maurizio Viroli: »Nacionalisti i domoljubi«, TIM press, Zagreb, 2021.

KAKO SE (O)BRANITI OD NACIONALIZMA

Nedavno se u našim knjižarama pojavila jedna izgledom i brojem stranica (117) skromna knjiga talijanskog sveučilišnog profesora (predavača i na raznim drugim sveučilištima poput Princetona, Austina u Teksasu i slično) Maurizija Virolija naslovljena »Nacionalisti i domoljubi« (u izdanju već dokazanog zagrebačkog nakladnika za ovu vrstu literature TIM pressa i u prijevodu s talijanskog prof. dr. Damira Grubiše) koja iako popularno pisana, a možda upravo stoga, pruža jednostavan, ali i relevantan uvid u problematiku kojom se bavi, odnosno elaborira republikansku političku misao i tradiciju suprotstavljenu nacionalističkom konceptu, tako da slobodno možemo reći kako govori o danima i vremenima u kojima naše društvo, ne samo u usko nacionalnom/regionalnom, već i širem europskom kontekstu, prolazi tešku krizu identiteta.

Po(r)uke i analize koje nalazimo u ovom djelu stilski i sadržajno su napisane tako da predstavljaju melem za dušu svakog pristojnog i obrazovanog čovjeka kojim se (p)ostvaruje prava i autentična korelacija između složenih fenomena nacionalizma i domoljublja. Ali i budi, upravo zbog različitosti (re)interpretacije, brojne strasti i nesporazume, jer na koncu radi se o »zapaljivim« temama koje iznova eskaliraju i prijete. U svojoj knjizi Viroli analizira (i citira) brojne primjere iz suvremene političke teorije; međutim, kako bi svoje ideje što jasnije obrazložio i približio širem krugu čitatelja, oslanja se na niz aktualnih primjera, događaja i ličnosti iz suvremene politike, ali i društva kao takvog, ne bi li time pojačao dojam svojih britkih misli i briljantnih rečenica. Kroz kritičku recepciju bivšeg talijanskog premijera i rasnog, ali i beskrupuloznog populista Silvija Berlusconi, lidera suverenističke talijanske desnice Mattea Salvinija, mađarskog »viktora« Orbana ili donedavnog američkog predsjednika Donalda Trumpa, koji svi zajedno ponosno ističu kako su nacionalisti i tom fenomenu daju posebno, čak nadnaravno značenje.

Jačanje desnog populizma

Viroli je pokušao upozoriti kako se jačanjem desnog populizma može uništiti liberalni i demokratski poredak, ali i ujedno raskršti put prema novom totalitarizmu. To se već u povijesti događalo, o tim zbivanjima imamo iskustva, ali veliko je pitanje imamo li dovoljno pameti

i hrabrosti suprotstaviti se tom zlu, jer očevito ništa nismo naučili iz tragičnih povijesnih lekcija. Upravo stoga Viroli i piše ovu instruktivnu knjižicu koju prati opširni, lucidni i promišljeni pogovor prevoditelja ovog djela Damira Grubiše.

Po Virolijevom mišljenju, nacionalizam kao fenomen se rodio kako bi se suprotstavio ideji kozmopolitizma, a »eksploziju« svog razvoja doživio je u 19. stoljeću promoviranjem specifične građanske političke kulture koja se nastojala nametnuti potiskujući ranije (kozmpolitske) stavove, a kako bi to ostvarila, morala je istupati homogeno, jer samo kao takva mogla je (p)ostvariti nekakvo novo duhovno, odnosno nacionalno jedinstvo. Ujedno, to je bila borba protiv tzv. republikanskog domoljublja (o kojem je Viroli uistinu maestralno pisao) koje spojem vlastite racionalnosti i afektivnosti, na kritički način propituje negativne efekte nacionalizma i time derogira uspostavljanje novih sadržaja koji daka-ko prvenstveno imaju ekonomske, materijalno-financijske, socijalne, političke, kulturološke i ine konotacije za koje upravo homogeni i neupitni nacionalizam predstavlja kohezijski faktor.

Analizirajući Herderovu apologiju nacionalizma, Viroli je konstatirao kako za njega nije primarno pitanje dominira li slobodna republika, već dominira li (za)misao o duhovnom jedinstvu utemeljenom na zajedničkom jeziku i kulturi. U fokusu Virolijevih istraživanja nije samo Herder, značajno mjesto zauzima i Fichte, uostalom i cijela jedna

Maurizio Viroli

Usvojoj knjizi Viroli analizira (i citira) brojne primjere iz suvremene političke teorije; međutim, kako bi svoje ideje što jasnije obrazložio i približio širem krugu čitatelja, oslanja se na niz aktualnih primjera, događaja i ličnosti iz suvremene politike, ali i društva kao takvog, ne bi li time pojačao dojam svojih britkih misli i briljantnih rečenica. Kroz kritičku recepciju bivšeg talijanskog premijera i rasnog, ali i beskrupuloznog populista Silvija Berlusconi, lidera suverenističke talijanske desnice Mattea Salvinija, mađarskog »viktora« Orbana ili donedavnog američkog predsjednika Donalda Trumpa, koji svi zajedno ponosno ističu kako su nacionalisti i tom fenomenu daju posebno, čak nadnaravno značenje

plejada njemačkih mislilaca mu zapravo služi kako bi naglasio važnost Mazzinijeva pristupa koji kontrast na relaciji nacionalizam-domoljublje lapidarno razrješava na način koji se danas smatra »klasičnom metodom«. Naime, po Mazziniju »patriotizam se odnosi prema nacionalizmu kao što se vjera odnosi prema praznovjerju«, a na sličan način, upozorava dr. Grubiša u svom pogovoru, na tu se misao može osloniti i stav čuvenog talijanskog filozofa i estetičara Benedetta Crocea koji je (1943.) upozoravao svoje sunarodnjake kako između domoljublja i nacionalizma postoji ista razlika kao između plemenite ljubavi prema čovjeku kao ljudskom biću s jedne i bolesne, životinjske požude s druge strane.

Nacionalizam je opasan

Naravno, Viroli se u svom djelu bavio i radovima drugih talijanskih politologa od Risorgimenta do danas (Adolfo Omodeo, Carlo

Cattaneo, Carlo Rosselli, Piero Calamandrei, Vittorio Fo...), a sve s jasnim ciljem: prikazati i dokazati doprinos talijanskih političkih mislilaca antifašističkoj ideji poimanja domovine, kako bi, što je moguće više razgolatio i demistificirao teoretičare poput Giovannijske Gentilea i njegovih epigona okupljenih oko »Manifesta talijanskih fašističkih intelektualaca« koji su svjesno zlorabili i instrumentalizirali ideju patriotizma identificirajući je sa zločudnim nacionalizmom. Grubiša je u svom pogovoru zapisao: »Nacionalizam je opasan, kako je to pokazala recen-tna povijest: iznjedrio je dva oblika totalitarizma, talijanski fašizam i njemački nacizam i za Virolija postoji samo jedan način borbe protiv njega: intranzigentnošću, što znači nepopustljivošću i radikalnom netolerancijom, nacionalizam je opasan jer ne nastaje kao jezik koji slavi slobodu, već kao jezik i komunikacija koja egzaltira kulturnu ili etničku homogenost, ne naučava poštovanje

prema ljudskoj osobi, već opravdava prezir prema onome tko ne pripada našoj naciji... Antifašističke snage, u koje Viroli ubraja i demokratsku ljevicu, moraju se suprotstaviti nacionalizmu na njegovom vlastitom terenu, odgovarajući na potrebu za amalgamom nacionalnog identiteta, ali njihov odgovor mora biti različit od nacionalističkog... Građansko domoljublje znači i stalnu borbu za ostvarenje građanskih i političkih prava, za inkluziju i za puno poštovanje ne samo svih manjina, već i svakog pojedinca. Viroli zaključuje da imamo potrebu za domoljubljem koje će spajati domovinu i čovječanstvo: naciju, političku slobodu i socijalnu pravdu...«

Kako čitati Machiavellija

Dakako, važno je i Virolijevu vrednovanje Habermasove analize nacionalnog identiteta i građanstva, jer suprotno tzv. nacionalističkoj koncepciji domovine (koja je dominirala do 1945.), slavni je njemački filozof

isticao tzv. ustavno domoljublje (Verfassungspatriotismus): ono spaja domoljublje i odanost univerzalnim načelima slobode i demokracije otjelotvorene u Ustavu SR Njemačke. Slično o tome danas govori i aktualni francuski predsjednik Emmanuel Macron, koji je u povodu obilježavanja stogodišnjice svršetka Prvog svjetskog rata naglasio kako je »domoljublje sušta suprotnost nacionalizmu: zapravo nacionalizam je njegova izdaja«.

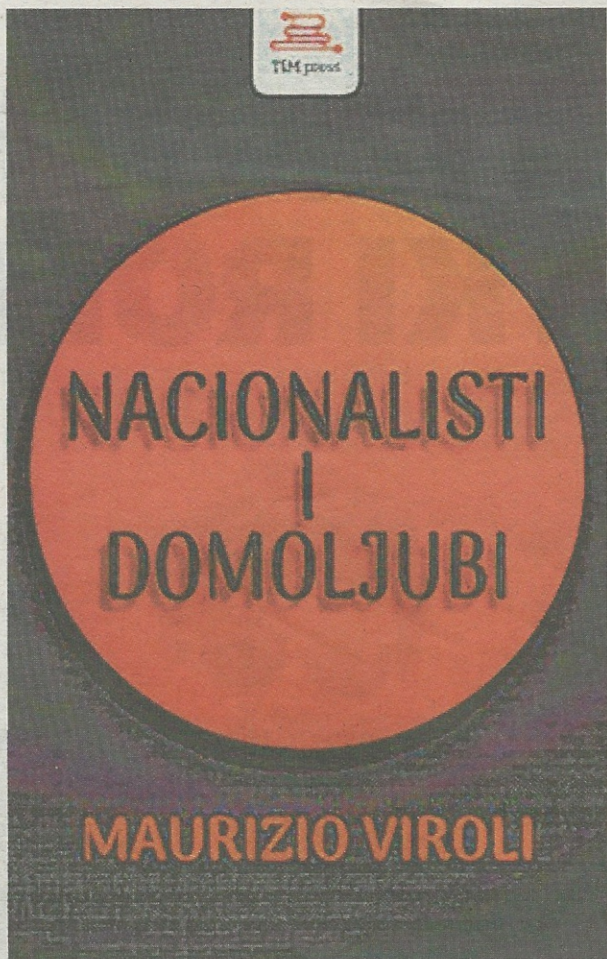
Viroli se u svojim tekstovima nadovezao na republikansku tradiciju, ali je i bitno nadograđuje, a za koju je veliki talijanski teoretičar politike Norberto Bobio (koji je bio član komisije pred kojom je Viroli 1985. na sveučilištu u Luganu obranio doktorat) ustvrdio kako svoju referentnu točku pronalazi u Ciceronovom konceptu rei publicae (javna stvar) koja pripada narodu, jer za velikog antičkog govornika republika je bila

suprotnost svakom obliku države u kojoj se vlada bez kočnice i regula. Na sličan način o tim je problemima pisao i klasik političke misli N. Machiavelli (o kojem je svojedobno inspirativno pisao upravo prof. dr. Grubiša), u svojoj glasovitoj »Raspravi o prvoj dekadi Tita Livija«, a može se svesti na tezu Remigija de' Girolamija »ako niste građanin, niste čovjek«.

Kada se u ovu vrstu rasprave uvođe pojmovi poput građanske vrline, to znači kako je građanski humanizam postao legitimacijom novih društvenih slojeva i u tom se kontekstu moralna dužnost povezuje uz ljubav prema domovini. Po Grubišinom mišljenju, Viroli je među prvima shvatio, upravo na predlošku N. Machiavellija, kako na tom planu treba učiniti »oštar rez« i stoga mu slavni pisac »Vladara« služi kao temelj na kojem treba revalorizirati republikansku političku misao. Utoliko Virolija možemo smatrati jednim od osnivača neorepublikanizma. U svakom slučaju, Machiavelli je za Virolija bio toliko značajan da mu je posvetio čak četiri knjige u kojima je iznio lepezu moralnih pitanja kojima se renesansni mislilac bavio, a kroz njegovu biografiju uputio nas je i u metodologiju kako zapravo treba čitati Machiavellija.

Republikanska tradicija

Građanske vrline nisu prirodene čovjeku koji živi u političkoj zajednici; one su rezultat »nužnosti obrane njegove slobode od onih koji bi tu slobodu mogli zloupotrijebiti«. Uz građanske vrline i domoljublje je tako postalo bitnom sastavnicom republikanske tradicije, jedne vrste racionalne ljubavi prema republici, ali i (su)građanima. Upravo takva vrsta domoljublja građanima »daje snagu za izvršavanje svojih dužnosti prema republici«. (S) misao tog domoljublja bi se mogao svesti na geslo: »Prava je domovina samo slobodna domovina u kojoj žive jednaki i slobodni građani«. Locus nascendi klasičnog republikanizma je Rimski republika; republikanizam građanskog humanizma svoje rodno mjesto nalazi u talijanskim srednjovjekovnim komunama, a veliki francuski prosvjetitelj i enciklopedist J. J. Rousseau postavlja nove političke parametre po kojima središnje pitanje epohe postaje pitanje slobode, jer njegov republikanizam počiva na izravnoj demokraciji. Odnosno, u svom »Društvenom ugovoru« Rousseau govori o republici kao izrazu opće volje kojom se osiguravaju pravda, sloboda i jednakost. To su ujedno bila izvorišta, duhovna

inspiracija Velike francuske revolucije iz 1789. godine, a političke ideje republikanizma svoj snažan odjek nalaze i u revolucionarnim zbivanjima u Europi 1848. godine. I kako tvrdi dr. Grubiša, upravo je Viroli bio taj koji je revalorizirao važnost republikanskih revolucija; za njega je republikanska paradigma afirmacija načela slobode u koji se usadio i zahtjev za neovisnošću, to jest želja porobljenih naroda da se oslobode tuđe dominacije.

Primjerice, u Italiji i Njemačkoj to se načelo slobode manifestiralo kao težnja za ujedinjenjem. Otuda i nužna poveznica republikanizma s domoljubljem i njegovim negativom, to jest nacionalizmom kao »domoljubnom patologijom«. Po Grubiši: »Viroli je proširio horizonte republikanizma i pomaknuo ga sa spominjanja u kontekstu Francuske i Američke revolucije na 1848. godinu i talijanski republikanizam Giuseppea Mazzinija. U Mazziniju Viroli vidi točku prevladavanja negativne slobode... interpretirane kao konstitucije slobodnih ljudi, ujedinjenih u slobodnoj domovini i u realizaciji socijalnog progressa iz kojeg nijedan pripadnik društva nije isključen... Viroli smatra da se politička misao republikanizma mora jasno distingvirati od liberalizma kao i od komunitarizma...«. Ali, ako, kako tvrdi Bobio, svi autori koji se pozivaju na liberalnu koncepciju države inzistiraju na ograničavanju države i njenih ovlasti, onda je jasno kako je ideja liberalizma manjkava i da nužno proizvodi svoje surogate kao što su Berlusconijska Italija ili Trumpova Amerika, odnosno različite tipove iliberalne demokracije kakve na primjer danas imamo u Mađarskoj i Poljskoj. Dok liberalni zakoni, a oni su uvijek izraz arbitrarne volje, predstavljaju restrikciju slobode, republikanski su zakoni najsigurnija zaštita slobode i stoga je zadaća proširiti granice slobode, a to konkretno znači: onemogućiti dominaciju nad javnim i privatnim interesima, odnosno moćnicima i birokraciji uskratiti ovlasti koje im to dozvoljavaju. Za pristaše republikanizma tu se ne radi ni o kakvom apstraktnom političkom kolektivitetu, već o zajednici zasnovanoj na pravdnosti i stvarnoj jednakosti građana. Ona ne sadrži samo jednakost građanskih i političkih prava, već je i potvrda, svojevršno jamstvo svakom građaninu da (pro)živi vlastiti život u dostojanstvu.

Povijesna lekcija

Po Viroliju »očevi republikanizma« Machiavelli i Rousseau

su utvrdili dva principa kao temelj republikanske jednakosti; Machiavelli je formulirao princip siromaštva, drugim riječima, po njemu nikoga se ne smije, niti može isključiti iz javnih počasti i obveza, makar se nalazio i u najbjeđenjem materijalnom stanju, a Rousseau se na ovaj princip nadovezao svojim koji glasi: »Nitko ne smije biti toliko siromašan da bi se bio prisiljen prodati, odnosno postati slugom ili klijentom bogatih i moćnih«. Republika ima obvezu jamčiti, ali i osigurati pravo na rad i socijalnu skrb, odnosno pomoć onima koji sami sebi nisu (trajno ili u određenom trenutku) u mogućnosti pomoći. To se ne smije smatrati milosrdem zajednice, već pravom koje svi članovi zajednice imaju. Za razliku od liberalizma koji zagovara »minimalnost države«, republikanizam kombinira ideju slobode i odgovornosti i utoliko predstavlja nesumnjivi

napredak na razini realizacije ljudskih sloboda. Ili kako piše Grubiša na tragu Virolija: »Republikanizam se razlikuje od liberalizma po tome što sloboda nije samo pravo, već i dužnost«, odnosno suvremena politička ideja republikanizma bliska je ideji »deliberativne demokracije«, što po nekima predstavlja svojevrstan treći put između liberalizma i komunitarizma. U tu priču John Rawls unosi svoje ideje o toleranciji, a Richard Rorty svoj pojam ironije, čime se proširuje opseg i doseg građanskih vrline koje tako postaju teorijskim temeljima novog učenja«.

Na kraju svog teksta o nacionalizmu i domoljubima Viroli se upitao (i odmah odgovorio): »Zašto je nacionalizam opasan i treba mu se nepopustljivo suprotstaviti? Jer se on ne rađa kao govor koji veliča slobodu, već kao govor koji veliča kulturnu ili etničku homogenost: ne uči nas poštovanju ljudske osobe, već opravdava prezir prema onome koji ne pripada našoj naciji. Zločini protiv čovječnosti počinjeni u ime nacionalizma nisu bili slučajnost, već logična posljedica principa te doktrine«. Tome nas je uostalom podučio i veliki pisac i stradalnik Primo Levi svojim istodobno i strašnim i predivnim rečenicama u kojima je opisao vlastito iskustvo uznika iz nacističkih logora.

Problem koji se stalno »vrti« u ovoj knjizi je u tome što Viroli jasno vidi kako je ljevica naprosto prepustila nacionalističku retoriku desnici kako bi njome samovoljno činila što želi i autor se tome želi suprotstaviti i naznačiti kako to nije nikakav samorazumljivi monopol desnice i svoj tekst zaključuje briljantnim rečenicama: »Demokratska ljevica mora se uhvatiti u koštac s nacionalizmom na njegovom vlastitom terenu; mora odgovoriti na potrebe za nacionalnim identitetom, ali njezin odgovor mora biti različit od nacionalističkog odgovora... Osim malobrojnih političkih lidera, među kojima je prvi Carlo Azeglio Ciampi, nitko na ljevici nije iskoristio ideal građanskog domoljublja u suprotstavljanju nacionalizmu. Lijep rezultat je pred našim očima: ljevica je na koljenima, a nacionalistička desnica svakim je danom sve jača... Potrebno nam je domoljublje koje će ujediniti domovinu i čovječanstvo; naciju, političku slobodu i društvenu pravdu. Volio bih da griješim, ali čini mi se da još uvijek malo njih shvaća ovu tako jednostavnu povijesnu lekciju. Shvatit ćemo je, možda, kada će biti prekasno«.

Jaroslav PECNIK